

РОЗМЕЖУВАННЯ СУТНОСТІ БУХГАЛТЕРСЬКИХ КАТЕГОРІЙ “ЗОБОВ’ЯЗАННЯ”, “ЗАБОРГОВАНІСТЬ”, “РОЗРАХУНКИ”

Проведено аналіз трактування сутності бухгалтерських категорій “зобов’язання”, “заборгованість”, “розрахунки”, здійснено їх розмежування та визначено умови їх виникнення

Ключові слова: зобов’язання, кредиторська заборгованість, заборгованість, розрахунки

Постановка проблеми. Дослідження історії розвитку науки про бухгалтерський облік свідчить про розширення його предметної області та удосконалення категорійного апарату. Стихийне, напівсвідоме використання бухгалтерських категорій як елементів системи бухгалтерського наукового знання призводить до плутанини документуванні та звітності, що негативно впливає на процес ведення бухгалтерського обліку і, як наслідок, прийняття управлінських рішень. Міщук С.В., Товпаш Ю.П. [17, с. 184-185] звертають увагу на те, що існує проблема щодо використання взаємозв’язку між категоріями “розрахунки”, “зобов’язання” та “заборгованість” і зазначають, що поняття “розрахунки” та “зобов’язання” в переважній більшості містять посилання на “заборгованість”.

Наведені поняття є пов’язаними між собою і відображають наявність постійних взаємовідносин з контрагентами, які є невід’ємними складовими господарської діяльності підприємства [19, с. 191].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні дослідження проблем обліку зобов’язань, заборгованості та розрахунків, зокрема визначення їх сутності, оцінки, організації, методики бухгалтерського обліку, контролю представлені працями: Ф.Ф. Бутинця, М.О. Козлової, Б.Ф. Мовчановського, В.Ф. Палія, О.М. Петрука, В.В. Пятова, І.Я. Омецінської, К.В. Романчук, Я.В. Соколова, В.В. Сопка та ін.

Метою дослідження є розмежування сутності понять “зобов’язання”, “заборгованість” та “розрахунки”, визначення умов їх виникнення.

Викладення основного матеріалу. Зобов’язання є невід’ємним елементом діяльності підприємства. У процесі виробництва підприємство використовує сировину і матеріали, працю найманих працівників, отримує кредити банків, сплачує податки, розраховується з постачальниками і т.д. Внаслідок такої діяльності у нього виникають різноманітні зобов’язання: перед постачальниками – за поставлену сировину й матеріали, перед своїми працівниками – щодо сплати заробітної плати, перед бюджетом – зі сплати податків тощо.

Зобов’язання є важливою складовою балансу підприємства. Спільна оцінка окремих видів зобов’язань використовується для визначення платоспроможності підприємства, його загальної та швидкої ліквідності [7, с. 48-49]. Тому статті зобов’язань балансу мають важливе значення для аналітичних процедур, що їх в умовах ринку постійно проводять зовнішні та внутрішні користувачі фінансової звітності підприємства. А це означає, що ефективність економічних рішень, які приймають користувачі, значною мірою залежать від стану зобов’язань. Для підготовки управлінських рішень щодо використання фінансових ресурсів зобов’язання та заборгованість є різними величинами, тому варто визначити сутність вказаних категорій.

Розкриваючи поняття “зобов’язання” Ф.Ф. Бутинець [5, с. 74], А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин [14, с. 247], В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко [20, с. 65] зазначають, що це заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Інша група авторів (А.Б. Агеєва, Ю.Б. Агеєва [1, с. 118], Г.Л. Вознюк, А.Г. Загородній, Г.О. Партин [14, с. 247], С.В. Мочерний [10, с. 609]) стверджує, що зобов’язання – це правовідносини, відповідно до яких одна сторона (боржник) зобов’язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо) або утриматися від такої дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання зобов’язань.

Бичик С.В. [2, с. 132] трактує поняття зобов’язання як договір, згідно з яким одна сторона (боржник) зобов’язана здійснити на користь другої сторони (кредитора) певні дії або ж утриматися від них. З цього приводу підтримуємо позицію І.В. Орлова [19, с. 192], адже розглядати поняття зобов’язань як договору між двома сторонами є неприпустимим, оскільки зобов’язання відображають задокументовані відносини між різними суб’єктами і засвідчують заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Зазвичай поняття “зобов’язання” ототожнюють з поняттям “кредиторська заборгованість”. Національні П(С)БО не надають визначення поняттям кредитор і кредиторська заборгованість. Тому звернемося до економічного словника, який цей термін трактує таким чином:

– кредитор (англ. creditor) – юридична або фізична особа, держава, перед якою ця особа має заборгованість, відображену в балансі (у бухгалтерському обліку);

– кредитор (віритель) – це сторона в зобов’язаннях, яка має право вимагати від другої сторони (дебітора, боржника) виконання зобов’язання, здійснення визначених дій або утриматись від таких дій (у юриспруденції) [11, с. 856].

Можна сказати, що кредитор – це юридична або фізична особа, який інша особа (фізична чи юридична) внаслідок минулих подій заборгувала певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів. Що стосується кредиторської заборгованості, то її визначення подано наступним чином:

Кредиторська заборгованість (англ. creditor’s indebtedness) – суми заборгованості підприємства іншим підприємствам, установам, організаціям або окремим фізичним особам [11, с. 857].

Проте слово “зобов’язання” має слов’янське походження та означає “прийняти на себе борг” (В. Даль). У більш новій інтерпретації – “обіцянка, що вимагає безумовного виконання” (С. Ожегов) [4, с. 280].

У нашому випадку поняття “зобов’язання” може й повинно бути розглянуте як мінімум із трьох позицій: юридичної, економічної та бухгалтерської. Відповідно до юридичного напрямку **зобов’язання** – відносини, через які одна особа зобов’язана вчинити на користь іншої особи певну дію або утриматися від певної дії, а ця інша особа має право вимагати від першої виконання її обов’язку [16].

В юридичній енциклопедії (ред. Ю.С. Шемшученко [22, с. 634]) зазначено, що зобов’язання – правовідносини, відповідно до яких одна сторона (боржник) зобов’язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має

право вимагати від боржника виконання зобов'язання. Як зазначено в тлумачному словнику В.І. Даля, зобов'язання – письмова угода, запис, договір, умови на яких хтось до чогось зобов'язався [8, с. 640].

Таким чином, в основі зобов'язань лежить – обов'язок – зобов'язання, які випливають із законодавчих актів, нормативних документів, юридичних норм і правил, контрактів, положень про підприємства, фірми, компанії, посадових інструкцій, розпоряджень керівництва підприємства, об'єднань, інших вищих органів [12, с. 9]. Тобто зобов'язання виникає на умовах певних домовленостей або відповідно до законодавства.

Враховуючи особливості економічного напрямку, "зобов'язання" – це оформлені договором відносини між різними суб'єктами, згідно з якими одна зі сторін зобов'язана здійснювати певні дії на користь іншої або утримуватися від небажаних для неї дій. Найчастіше зобов'язання поширюються на повернення боргу, виконання робіт і надання послуг, охорону власності, передання матеріальних цінностей, постачання товарів [11, с. 609].

Відповідно до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", **зобов'язання** – заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди [15]. Для бухгалтера джерело виникнення зобов'язання – це факт господарського життя, інформація про який служить підставою для бухгалтерських записів, що відображають зобов'язання підприємства, що веде облік. Погоджуємося з думкою І.І. Бочарьової та В.А. Бичкова [4, с. 289-292], що зобов'язання – це не лише кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги та отримані кредити, а й власний капітал підприємства. Адже розраховуючись з учасниками (акціонерами) у вигляді часток від нерозподіленого прибутку чи дивідендів підприємство погашає свої боргові зобов'язання перед ними, тим самим зменшуючи свої ресурси, що втілюють в собі економічні вигоди. Теж саме можна стверджувати і про створення резервів на підприємстві та стосовно інших елементів власного капіталу.

Проаналізувавши вищенаведені положення можна зробити висновок, що бухгалтерське трактування поняття "зобов'язання" має свої особливості, поєднує в собі як економічний, так і юридичний аспекти. У господарському житті склад зобов'язань, відображених у бухгалтерському обліку, залежить від того, які теоретичні погляди покладені в основу бухгалтерських нормативних документів. Підставами виникнення зобов'язань в бухгалтерському обліку можуть бути як виконання договорів, укладених підприємством зі своїми контрагентами так і обов'язок підприємства, що виникає на підставі нормативних актів (сплата податків, страхових внесків, штрафів, пені, неустойок, розрахунки з оплати праці, розрахунки з учасниками).

Отже, поняття "зобов'язання" значно ширше за категорію "кредиторська заборгованість".

Під час проведення аналізу поняття "заборгованість" виявлено подібність поглядів авторів у трактуванні цього поняття. Так, зокрема, Ф.Ф. Бутинець [5, с. 66], Г.Л. Вознюк, А.Г. Загородній, Г.О. Партин [14, с. 213], С.В. Мочерний [10, с. 528], О. Сліпушко [21, с. 96] вважають, що заборгованість – це сума фінансового

зобов'язання чи грошового боргу, яка підлягає погашенню (поверненню) протягом певного терміну. При цьому С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій [13, с. 62] констатують, що боргове зобов'язання – документальне підтвердження факту отримання грошей у борг та зобов'язання їх повернути. Як зазначено в словнику російської мови С.І. Ожегова, борг – те, що взято у позику [18, с. 140]. Тобто, фінансова операція, що полягає в отриманні грошей в борг на певних умовах [18, с. 167].

Варто зазначити, що першоосновою поняття "заборгованість" є категорія "борг". Борг відмінна категорія від поняття "обов'язок". Борг виникає на певний момент часу, коли зобов'язання не погашено в строк. Отже, "заборгованість" – невиконане в строк зобов'язання.

Як відомо, будь-яке зобов'язання та заборгованість вимагають виконання розрахунку.

Існують певні відмінності у трактуванні поняття "розрахунки" різними авторами. Так, Бутинець Ф.Ф. [5, С. 162] вважає, що розрахунки – грошові взаємовідносини, що виникають між підприємствами за операціями товарного та нетоварного характеру. Мочерний С.В. [9, с. 314], Пантелеев В.П., Сніжко О.С. [20, с. 160] виділяють два варіанти тлумачення цього терміну і зазначають, що розрахунок – це сплата грошей за зобов'язаннями або документ, складений на основі розрахунку. Як зазначено в бухгалтерському словнику, розрахунок – 1) підрахунок чого-небудь; 2) здійснення платежу за що-небудь, виконання грошових зобов'язань [3, с. 378].

Порядок та форми розрахунків між постачальниками та підрядниками визначаються в господарських договорах (безготівкова, готівкова, бартер, закупівля в кредит чи з передоплатою). Розрахунки є важливою основою виконання зобов'язань, основною формою реалізації товарно-грошових відносин.

Розрахунки проводяться шляхом готівкових або безготівкових перерахунків через установи банків. Готівку використовують в окремих випадках для розрахунків за товари та послуги. Між підприємствами, організаціями та фінансово-кредитними установами розрахунки здійснюються в безготівковій формі. Платежі шляхом безготівкових перерахунків через банк є основною формою розрахунків [6, с. 4]. Сутність безготівкової форми розрахунків полягає в тому, що платежі за товари та послуги, здійснюються шляхом перерахування грошових коштів з рахунка платника на рахунок постачальника або одержувача коштів відповідною установою банку.

Отже, розрахунки – виконання, здійснення платежу за зобов'язаннями чи заборгованістю.

Орлов І.В. зазначає, що первинною ланкою економічних відносин виступає заборгованість, яка внаслідок свого виникнення зумовлює наявність зобов'язань та необхідність проведення розрахунків за ними. Тобто заборгованість визначає обсяг фінансового зобов'язання чи грошового боргу, який підлягає погашенню (поверненню) протягом певного терміну та вимагає проведення відповідних розрахунків [19, с. 192].

Проте, на нашу думку, першоосновою виникнення заборгованості є зобов'язання (обов'язок).

Умовно взаємозв'язок вказаних категорій можна зобразити наступним чином (рис. 1).

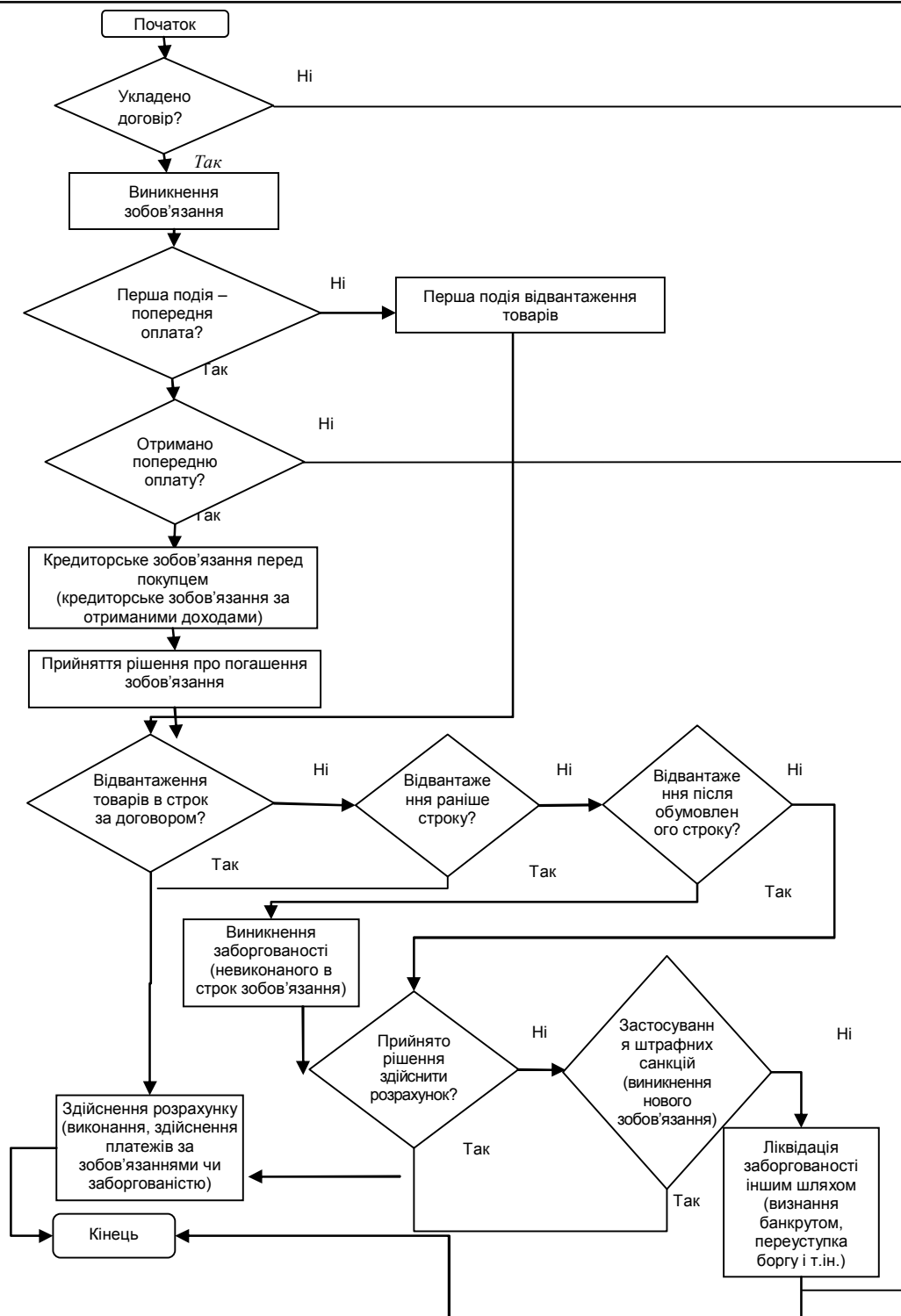

Рис. 1. Етапи реалізації договірних відносин формування зобов'язань підприємства

На рис. 1 на прикладі договору постачання представлено виникнення зобов'язання та розрахунку в визначений договором строк, в разі невиконання його в строк – заборгованості та здійснення розрахунків за такою заборгованістю, а також показано, що можливий випадок виникнення додаткових зобов'язань, якщо заборгованість за договором перевищує вказаний в договорі термін.

Для накопичення інформації про зобов'язання та відображення господарських операцій в Плані рахунків передбачено рахунки класу 4 "Власний капітал та забезпечення зобов'язань" (в частині зобов'язань), класу

5 "Довгострокові зобов'язання", класу 6 "Поточні зобов'язання". Ці рахунки об'єднуються у відповідні статті, які відображаються в балансі (форма № 1) за встановленою П(С)БО 2 формою. Зобов'язання і кредиторська заборгованість відображаються у правій частині балансу – пасиві. У балансі підприємства відображають і зобов'язання, і заборгованість. В розділі III балансу відображається інформація про довгострокові зобов'язання, а в IV розділі – поточні зобов'язання в розрізі короткострокових кредитів банків, поточної заборгованості за довгостроковими зобов'язаннями,

векселями виданими, кредиторською заборгованістю за товари, роботи, послуги, поточних зобов'язань за розрахунками з одержаних авансів, з бюджетом, з позабюджетних платежів, зі страхування, з оплати праці, з учасниками, з внутрішніх розрахунків.

Враховуючи проведений аналіз, дані щодо зобов'язань та заборгованості, в цілях ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства, необхідно розмежувати. В такому випадку управлінський персонал матиме інформацію, на основі якої здійснюватимуться термінові розрахунки за заборгованістю, і в наступну чергу, – розрахунки за зобов'язаннями. Даний процес систематизації бухгалтерської інформації дозволить ефективно управляти підприємством та уникати виникнення додаткових зобов'язань.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

На сьогоднішньому етапі свого розвитку перед наукою про бухгалтерський облік постала проблема необхідності систематизації бухгалтерських категорій. В проведеному дослідженні запропоновано розмежування термінів "зобов'язання", виникнення яких передбачено умовами виконання договорів, укладених підприємством зі своїми контрагентами, обов'язком підприємства на підставі нормативних актів (сплата податків, страхових внесків, штрафів, пені, неустойок, розрахунки з оплати праці, розрахунки з учасниками), "заборгованість" як невиконане в строк зобов'язання та "розрахунки" – виконання, здійснення платежу за зобов'язаннями чи заборгованістю. Отже, якщо строки, передбачені нормативними документами чи умовами договорів дотримано, то підприємство здійснює розрахунки (виконує чи здійснює сплату за зобов'язаннями). Якщо ж строки не дотримано, то зобов'язання переходять до складу заборгованості. Проте здійснення розрахунків як за зобов'язаннями, так і за заборгованістю є обов'язковим. В іншому випадку на підприємство можуть накладатися штрафні санкції, що тягне за собою виникнення додаткових зобов'язань.

Список використаної літератури:

1. Агеева Ю.Б. Экономический словарь (для бухгалтера, аудитора, директора) / Ю.Б. Агеева, А.Б. Агеева. – М.: РедСо-Бератор-Пабблишинг, 2006. – 256 с. 2. Бичик С.В. Словарь экономических терминов / Бичик С.В., Даморацкая А.С., Даморацкая И.В. – Минск; Выш.шк., 2009. – 271 с. 3. Большой бухгалтерский словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с. 4. Бухгалтерский учёт: Учебник / И. И. Бочкарева, В. А. Бычков, и др.; Под ред. Я. В. Соколова. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2004. – 768 с. 5. Бухгалтерський словник / [за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця]. – Житомир: ПП "Рута", 2001. – 224 с. 6. Гаркавін Р. Розрахункові операції / Р. Гаркавін // Дебет-Кредит: школа бухгалтера. – 2004. – № 27. – С. 4. 7. Гуйда Л. Плюс інвентаризація всієї країни / Л. Гуйда // Дебет-Кредит. – 2001. – № 38. – С. 46-51. 8. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 тт. Т. 2: И-О – Офортл. "Диамант". – СПб.: ТОО "Диамант",

1996. – 784 с. 9. Економічна енциклопедія: [у трьох томах / редкол.:...С.В. Мочерний (відп.ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – Т. III. – 952 с. 10. Економічна енциклопедія: [у трьох томах / редкол.:...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – Т. I. – 664 с. 11. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. I / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – Т. II. – 864 с. 12. Економічний енциклопедичний словник / [Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.]: [у двох томах / За ред. С.В. Мочерного]. – Львів: Світ, 2002. – Т. 2. – 568 с. 13. Економічний енциклопедичний словник / [Мочерний С.В., Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.]: [у двох томах / За ред. С.В. Мочерного]. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1. – 616 с. 14. Загородній А.Г. Облік і аудит: термінологічний словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Мартин Г.О. – Львів: "Центр Європи", 2002. – 671 с. 15. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.1999р. №996-XIV: Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14> 16. Методика визначення відносин контролю затверджена Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 24.12.2002 р. № 397-р: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.licasoft.com.ua/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=489610&menu=618503> 17. Міщук С.В. Проблемні аспекти обліку розрахунків з дебіторами та кредиторами: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ["Майбутнє – аудит"], (м. Кривий Ріг, 1 грудня 2008 р.) / С.В. Міщук, Ю.П. Товпаш. – Кривий Ріг, 2008. – 357 с. 18. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. М.: Рус. яз., 1989. – 750 с. 19. Орлов І.В. Бухгалтерський облік і контроль зобов'язань суб'єктів господарювання: теорія і методологія [Текст]: монографія / І.В. Орлов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 400 с. 20. Пантелеєв В.П. Словник бухгалтера та аудитора / В.П. Пантелеєв, О.С. Сніжко. – К.: ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2009. – 239 с. 21. Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник / Сліпушко О. – К.: Видавництво "Криниця", 1999. – 389 с. 22. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1998. – Т. 2: Д-Й. – 1999. – 744 с.: іл.

ГОЙЛО Наталя Валеріївна – аспірант кафедри бухгалтерського обліку Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблемні питання обліку та контролю розрахункових операцій підприємств; внутрішні розрахунки в межах групи підприємств.

Надійшла до редакції: 15.04.12 р.